

Nou, we zijn niet van de bank, knul.

Voor onderbetaalde ondertitelaars, de 'dwangarbeiders van de televisie', begint de lol er vanaf te gaan

Still uit de film *O Brother, Where Art Thou?* (2000)

Ondertitelen voor televisie is een mooi vak, maar de lol gaat eraf. De concurrentie tussen de zenders drukt hun loon en de kwaliteit.

BRIGIT KOIJMAN

Onder televisievertalers gaat het legendarische verhaal dat bij Filmnet ooit per ongeluk twee bestanden met ondertitels werden verwisseld: die van de film *The Mosquito Coast* (met Harrison Ford, zich afspelend in de jungle van Midden-Amerika) en een pornofilm. De ondertitelaar die de pornofilm had vertaald, zag tot zijn verbazing tijdens een *full beaver*-penetratieshot de volgende titel in beeld komen: „Zijn we al in de vaargeul?”

Lachen om fouten in ondertiteling, ook televisiekijkers doen het graag. Behalve dan degenen die zeggen de voorkeur te geven aan de BBC, of nooit naar de ondertiteling te kijken. Dat laatste schijnt overigens fysiek vrijwel onmogelijk te zijn, omdat het oog automatisch naar de verspringende letters onder in beeld getrokken wordt. Feit is dat ondertiteling de enige vorm van vertalen is waarbij de lezer voortdurend het origineel bij de hand heeft en de vertaler synchroon op de vingers kan kijken. Dus fouten vallen meteen op. En goede ondertitels – die de kijker niet afleiden – vallen per definitie niet op.

Zo ondankbaar is nu de taak van de ondertitelaars. Hun werk is vluchtig (een titel blijft hoogstens acht seconden in beeld) en de kijker, voor wie ze het allemaal doen, weet het altijd beter.

Wat het tv-publiek meestal niet weet, is dat het menselijk brein gesproken taal sneller kan verwerken dan geschreven taal en dat de ondertitelaar daarom niet alleen vertaalt, maar ook samenvat. Deed hij dit niet, dan zouden de titels onleesbaar snel over het scherm flitsen of het halve beeldscherm vullen.

Hoe sneller er gesproken wordt, hoe meer tekst er moet sneuvelen. Een rap uitgesproken „*I think I can safely say that our party has always been very reluctant as far as the deployment of nuclear weapons is concerned*” wordt in ondertitelde versie iets als: „Wij zijn tegen de plaatsing van kernwapens”. De televisievertaler is een soort explicateur uit de tijd van de stomme film, de man met de hoge hoed op en de aanwijsstok die tijdens de filmvoorstelling uitleg gaf over de personages en wat er allemaal gebeurde in de film. Die vertelde eventueel alles, tenslotte is het beeld er ook nog.

Dat samenvatten moet zo gebeuren dat het de kijker niet opvalt dat er dingen zijn weggelaten. Die mag, sterker nog, helemaal niet merken dat hij behalve aan het kijken, ook aan het lezen is. Vandaar dat een ondertitelaar nooit kan schitteren, want dan vestigt hij de aandacht op zichzelf. Bij het vertalen van een grap moet hij vooral niet leuker willen zijn dan de spreker in beeld. Hij mag ook al niet te uitbundig schelden en vloeken, want grof taalgebruik ziet er zwart op wit veel heftiger uit dan gesproken. Voor *'you motherfucking bastard'*, is 'klootzak' of 'smeerlap' al erg genoeg.

Zelf noemen ze zich 'ondertitelslaven' of de 'koe-lies van de televisiewereld'. Wat zijn het voor types die dit werk doen, soms al tientallen jaren, en hoe houden ze het vol? Hun culturele status komt niet in de buurt van die van literair vertalers, terwijl ze in vakmanschap en opleidingsgraad – ze zijn vrijwel allemaal academisch geschoold – niet voor hen onderdoen.

Bartho Kriek (56), tevens romanschrijver en docent aan het Instituut voor Tolken en Vertalen – en in het verleden ook literair vertaler van Philip Roth, Kurt Vonnegut en Paul Auster – ondertitelt al ruim twintig jaar voor de televisie. „In een kleine ruimte woekeren met je taal en telkens weer de ele-

gantste oplossing te bedenken, dat blijft leuk. Met daarbij wel de frustratie dat het nooit perfect is, wat je bij een literaire vertaling veel dichter benadert.”

Zijn collega Frans Bonte (50), al twaalf jaar full time freelance-ondertitelaar: „Het is een mooi ambacht, een gespecialiseerde vorm van vertalen. Je bent gedwongen om de dingen kort te zeggen, en toch de verhaallijn te behouden. Dan moet je de titels ook nog eens netjes en rustig op het juiste moment in en uit beeld krijgen, zodat ze niet storen bij het kijken. Dat gepuzzel, dat vind ik leuk.”

En toch, voor velen raakt de lol er langzamerhand af. Het honorarium van de televisievertalers, gemiddeld zeventig eurocent per ondertitel, is al jaren niet gestegen, zelfs niet gecorrigeerd voor de inflatie. Na twee op een mislukking uitgelopen stakingen, in 1994 en '95, hebben de televisievertalers lijdelijk toegezien hoe zij financieel de dupe werden van de concurrentiestrijd tussen de zendgemachtigden. Hoe meer televisiekanalen erbij kwamen, hoe groter de vraag werd naar ondertiteling. Maar omdat het aantal televisiekijkers in die tijd nauwelijks steeg, werd het beschikbare (advertentie-) geld simpelweg verdeeld over meer kanalen. En zo verdient een ondertitelaar voor het vertalen van een speelfilm, waar hij toch gauw vier dagen mee bezig is, nog altijd maar zo'n 500 euro, dat wil zeggen vijftien euro bruto per uur.

Vijftien jaar geleden, voor de komst van de commerciële tv, waren er nog maar veertig ondertitelaars in Nederland, nu zo'n vijfhonderd, van wie verreweg de meeste freelance werken in opdracht van ondertitelbedrijven. Het hoeft niet te verbazen dat die laatsten, als schakel tussen de vertalers en de omroepen, het ook moeilijk hebben. Met kunst- en vliegwerk proberen ze om nog enige marge te maken. Zo wordt er meer en meer gebruik gemaakt van bestaande ondertitelbestanden, zoals dvd-vertalingen, en Scandinavische of Oost-Europese ondertitels die vertaald en bewerkt worden.

Naar verluidt heeft MTV onlangs 25 procent prijsverlaging bedongen, iets wat het betreffende ondertitelbedrijf, VSI, niet wil bevestigen omdat het niets over prijsafspraken wil loslaten. Wel zegt VSI-directeur Ron van Broekhoven (ooit zelf begonnen als tv-vertaler): „De klanten willen de markt scherp houden, en gaan geregeld opnieuw op zoek naar de goedkoopste aanbieder. Het is een commercieel spel, niet uniek voor de ondertitelbranche. En de kwaliteit van ondertitels is nu eenmaal moeilijk te verkopen. De grens van wat nog aanvaardbaar is voor de kijker, ligt heel, heel ver.”

Bartho Kriek richtte deze zomer het digitale Forum Freelance Filmvertalers (FFF) op, in de hoop zijn collega's weer enigszins in beweging te krijgen. „Ondertitelaars laten zich uitknijpen als Braziliaanse koffieboeren”, zegt Kriek. „Er heerst veel frustratie en bitterheid in de beroepsgroep. Die is langzaam haar zelfrespect aan het verliezen, en dat moet op den duur tot kwaliteitsverlies leiden.”

Volgens Wouter Groothuis (42), al zestien jaar in het vak, gaat de kwaliteit van de ondertiteling al jaren achteruit. „Ik zie steeds vaker letterlijke vertalingen, en die hebben, ben ik bang, een verkeerde invloed op het taalgebruik van jongeren, voor wie ondertitels de meest gelezen teksten zijn. „Ik kan niet wachten”, hoor je tegenwoordig zeggen, in plaats van „ik sta te popelen” of „ik verheug me erop”. Er is minder tijd voor begeleiding van nieuwelingen, en ervaren vertalers zijn minder tijd aan hun werk gaan besteden. De magere middelmaat wordt gemeengoed.”

Veel ervaren tv-vertalers overwegen ander werk te gaan zoeken. Frans Bonte zou na twaalf jaar full time ondertitelen bijvoorbeeld wel de reclame in willen, maar het vak is hem 'kennelijk nog te lief' om die stap te zetten.

Voor Nienke Groenendijk (49) raakte onlangs, na een eenzijdig afgekondigde tariefsverlaging bij een van de ondertitelbedrijven wel de maat vol. Daarvoor had ze al de geleidelijke 'afsterving' meegemaakt van de vertaalafdeling van het NOB, dat de publieke omroepen bedient.

„Toen ik er in 1995 begon, werkten er 160 vertalers, vaste medewerkers en freelancers. Daarvan zijn dertien vertalers in vaste dienst overgebleven, die keihard moeten werken sinds de privatisering van het NOB in 2002. De publieke omroepen zelf moesten ook bezuinigen, gingen meer herhalingen uitzenden bijvoorbeeld, en hadden minder geld voor buitenlandse reportages, met als gevolg dat ze voor freelancers als ik nauwelijks nog werk hadden. Ik vind het heel jammer, ik heb bijvoorbeeld met groot plezier jarenlang de ziekenhuisserie *ER* vertaald, en het was geweldig om urenlang met een redacteur van *Zembla* of *Tegenlicht* in een montagehokje te zitten, om samen de mooiste quotes uit te zoeken. Maar ik stop ermee.” Groenendijk heeft een baan gevonden als rector van een middelbare school.

Op het ondertitelaarsforum worden intussen plannen gesmeed voor de oprichting van een nieuwe ondertitelaarsvakbond. Het woord 'staking' valt zo nu en dan. Wie weet wat een ondertitellessen tijdperk bij de kijker allemaal losmaakt.

Brigit Kooijman werkte tot sept. 2006 als ondertitelaar.